

ONTOLOGICKÉ PREDPOKLADY ĽUDSKÉHO PREDVÍDANIA

VLADIMÍR SEILER, Ústav marxizmu-leninizmu, UK Bratislava

SEILER, V.: Ontological Presuppositions of Human Anticipation. *Fi-lozofia* 36, 1981, No. 2, p. 146—155.

The paper concentrates upon the methodological turn in some concepts of contemporary scientific disciplines, namely those that have recently functioned to express the specificity of human activity such as purpose, aim, anticipation. The author makes an attempt to express main correlations of the categories „reflection“, „preconceiving reflection of reality“ (P. K. Anochin), „a model of necessary future“ (N. A. Bernštejn) and „anticipation“. He points out the stimulative effect of the dialectical application of these concepts in social sciences, especially when developing the category of human future which is connected with social needs. He further shows the connection of the phenomenon of cyclic recurrence which is fixed by the concept „a model of necessary future“ with relations of iterativity which are expressed by the category of the objective law. Human anticipation is considered by the author to be the highest stage of development of the „preconceiving reflection of reality“, the stage which is a dialectical negation of this phenomenon in the biotic sphere.

Problematika ľudského predvídania objektívnych procesov prírody, spoločnosti, ako aj individuálneho konania bola vždy nerozlučnou stránkou praktického a duchovného osvojovania si skutočností ľudskou spoločnosťou. A takou je tiež vo vedeckom poznávaní, a to ako vedecké predvídanie, ktoré sa zakladá na poznaní objektívnych zákonitostí skutočností. Problematika *vedeckej* formy ľudského predvídania sa dostala do popredia záujmu z dvoch dôvodov. Prvý súvisí s uvedeným riadením spoločenských procesov za socializmu, druhý dôvod spočíva v úsilí využívať procesy vedecko-technickej revolúcie, a to tak v socialistickej spoločnosti, ako aj v spoločnosti štátnomonopolistického kapitalizmu. Preto sa tiež rozšíril výskum prognostickej činnosti, najmä procesov rozvoja vedy a techniky. S týmto teoretickým, no zároveň prakticko aplikácnym výskumom (pre potreby plánovacej činnosti) možno zaznamenať trend, ktorý pristupuje k ľudskému predvídaniu z inej strany. V poslednom desaťročí sa totiž začala sústreďovať pozornosť pracovníkov niektorých vedných disciplín na fenomén ľudského predvídania, a to, dalo by sa povedať, na jeho predspoločenské predpoklady. Dialo sa to tiež v súvislosti s mnohostrannejším objasňovaním kategórie odrazu v systéme dialektického materializmu, aktivity vlastnosti hmoty odrážať. Z tohto hľadiska sovietski vedci P. K. Anochin a N. A. Bernštejn sformulovali pojmy „predbiehajúci odraz skutočností“ a „model potrebnej budúcnosti“. Domnievame sa, že tieto pojmy sú významné pri objasňovaní ontologických predpokladov ľudského predvídania. [Nie menší význam pre teóriu poznania budú mať výsledky skúmania výnimočných schopností niektorých jedincov, ako je jasnovidnosť, telepatia a pod.].

1. Metodologický obrat v ontologickom statuse niektorých pojmov súčasných vied

Jednou z charakteristických črt rozvoja súčasného vedeckého poznania je, že v niektorých vedách sa čoraz častejšie operuje pojmami, ktoré sa donedávna používali iba na vyjadrenie špecificky cieľavedomej ľudskej činnosti. Sú to pojmy: organizácia, cieľ, účelovosť, program, informácia, riadenie, ako aj pojem budúcnosť. Toto je dôkazom prehľbujúcej sa integrácie niektorých odborov súčasných vied. Tieto pojmy sa najviac používajú v kybernetike, ktorá patrí k najvýraznejším integračným vedeckým disciplínam súčasnosti. Kybernetici analyzovali niektoré pojmy a zaradili ich do kategoriálneho aparátu kybernetiky. Tým sa vo veľkej miere obohatilo poznanie súvislostí, ktoré vyjadrujú tieto pojmy. (Na druhej strane však, ako to už býva, došlo aj k absolutizácii kybernetických pojmov, ku kybernetickému redukcionizmu.) Integrácia vied má však, ako je známe, rôzne metodologické, ontologické, slovom svetonázorové pozadie. Tak napríklad mechanistická integrácia vied sa vyznačovala metodologicky mechanistickým redukcionizmom, ktorý súvisel s ontologickou predstavou reality ako súhrnu homogénnych najjednoduchších elementov. Vedecky niečo objasniť znamenalo redukovať to na čo najjednoduchšie elementy a z nich (t. j. z ich vlastností) pokiaľ možno bezprostredne objasniť celok. Tak napríklad mechanistickí materialisti konštituovali základný pojem svojej teórie človeka a spoločnosti „ľudská prirodzenosť“, resp. „prirodzená podstata človeka“ ako analógiu gravitačného zákona: ísť za tým, čo je príjemné a vyhýbať sa nepríjemnému. Tento metodologický redukcionizmus má svoje racionálne jadro. Je totiž absolutizáciou správnej metodologickej direktívy, ktorú Descartes vyjadril v myšlienke: rozlož zložité na čo najjednoduchšie a od jednoduchého postupuj k zložitému. Keď sa však tento princíp v absolutizovanej forme mechanistického redukcionizmu a mechanistickej ontológie ukázal byť neplatný pre objasňovanie takých zložitých systémov, ako sú živé systémy, vznikol problém, čo je pre isté špecifické formy existencie hmotných (ale aj duševných) systémov najjednoduchšie a či tzv. najjednoduchšie je tiež to „základné“.

Je známe, že pre skúmanie vývinových systémov zdôvodnilo dialektické myslenie postup, ktorý vyjadril K. Marx v myšlienke, že anatómia ľudského mozgu je kľúčom pre pochopenie anatómie mozgu opice. To znamená, že pochopenie vývinovo rozvinutejšieho systému je kľúč, ktorý otvára súvislosti pre pochopenie vývinovo menej rozvinutého systému. Tento metodologický prístup sa v niektorých súčasných vedných disciplínach uplatňuje v ich kategoriálnej výstavbe. Prejavuje sa to v pojmovom aparáte, ktorý donedávna slúžil na opis ľudskej vedomej činnosti. Treba poznamenať, že to nie je celkom nová situácia vo vedách. Nachádzame ju už pri vzniku vedy. Stačí spomenúť význam kategórie účelu v Aristotelovom diele, ako aj to, ako bol fakt objektívnych systémovo-

-funkčných vzťahov, ktoré kategória účelovosti vyjadruje, využívaný náboženským vedomím. Z dejín filozofie je známe, že idealizmus je často opakom pravdy materializmu. Tak je to aj v prípade kategórie účelu. Idealistický prístup k danej otázke spočíva v tom, že fakt ľudskej cieľa-vedomosti, vedomého účelu vnáša do prírody namiesto toho, aby ho z prírody a spoločenskej praxe objasnil. Ľudské vedomie najskôr od prírody a človeka (ľudí) abstrahuje, odtrháva a hypostazuje ako osobitne jestvujúci princíp. Naproti tomu materialistický prístup spočíva v objasňovaní ľudskej vedomej účelovosti z objektívnej materiálnej reality; v dialektickom materializme patrí k objektívnej materiálnej realite aj predmetno zmyslová prax. Na druhej strane oproti mechanistickému redukcionizmu dialektický materializmus uznáva špecifické úrovne prejavu istej všeobecnej vlastnosti hmoty, čo je dôsledkom uplatnenia vývinového princípu jej skúmania.

Aké sú výsledky takého prístupu, resp. čo možno od neho očakávať? Po prvé: je nepochybné, že sa ním mnohostrannejšie objasnia niektoré aspekty dialektickej povahy materiálnej jednoty sveta. Po druhé: existencia kybernetiky, jej mnohé pojmy sú významným výsledkom konštituovania teórie spôsobom „anatómia ľudského mozgu je kľúčom k pochopeniu anatómie mozgu opice“. No v tejto súvislosti vzniká otázka, ako „pochopenie anatómie mozgu opice“ poslúži k pochopeniu „anatómie ľudského mozgu“; všeobecnejšie povedané, je to otázka, ako poznanie menej rozvinutého systému môže pomôcť pri poznaní zložitejšieho systému, ktorý bol východiskom pre poznanie menej zložitého. Domnievame sa, že takto objasnený menej zložitý systém slúži ako činiteľ analýzy pre konkrétnejšiu, t. j. mnohostrannejšiu duchovnú syntézu zložitejšieho systému. No nielen pre duchovnú syntézu, ale často aj pre materiálne experimentálnu syntézu, pre experimentálne utváranie vyššieho systému. Tak napríklad pri riešení možnosti zostrojenia umelého intelektu, modelovania intelektuálnych procesov vznikajú otázky, ktoré sú nesmierne významné pre pochopenie materiálnej povahy psychických procesov. Sovietsky neurofyziológ P. K. Anochin zastáva názor, že model umelého intelektu musí obsahovať také syntetické „uzlové mechanizmy“ ako „rozhodnutie“, „cieľ“, „predvídanie“. (1) Akademik Anochin analyzoval neurofyziologický aparát predvídania na úrovni bunky a na neurochemickej úrovni a nazval ho „akceptorom výsledkov činnosti“. V tejto súvislosti sa objavujú nové zaujímavé problémy, ktoré sa týkajú kategórie cieľa, predvídania i kategórie budúcnosti.

Naznačme preto hlavné črty kategórií „predbiehajúci odraz skutočnosti“, jeho súvislosť a kategóriu „predvídanie“ a „cieľ“.

Najprv však poznámka ku kategórii odrazu. V dialektickom materializme kategória odrazu vyjadruje istú vlastnosť, stránku vzájomného pôsobenia častí, systémov objektívnej reality. Pri vzájomnom pôsobení dochádza totiž k tomu, že vzájomne pôsobiace elementy, systémy spôsobujú zmeny, ktoré sa fixujú v ich štruktúre; považujeme ich za „odtla-

čok“ jedného systému v inom systéme. V tomto zmysle je odraz atribútom hmoty, jej neoddeliteľnou a univerzálnou vlastnosťou, vyplývajúcou z univerzálnosti vzájomného pôsobenia. Dialektický charakter odrazu vyjadrujú minimálne tieto súvislosti: po prvé je to výberovosť. Znamená to, že nie všetko, čo pôsobí, spôsobuje takú zmenu, ktorá sa stane súčasťou existencie systému. Po druhé je to transformatívnosť. Pôsobenie sa transformuje štruktúrou systému (resp. sa zúčastňuje pri transformácii systému). Tieto dve črty odrazu sú zároveň charakteristikou aktívnej povahy odrazu a možno ich považovať za rudiment pre sledovanie línie na určenie tvorivej povahy ľudského odrazu skutočnosti.

Je známe, že revizionistická falzifikácia leninskej teórie odrazu sa vyznačovala tvrdením, že táto teória, resp. kategória odrazu neobsahuje v sebe princíp aktivity, a preto je nepoužiteľná pre objasňovanie tvorivého charakteru ľudského myslenia, ako je predvídanie, projekcia. Nie je bez zaujímavosti konštatovať, že útok proti Leninovej (a vlastne aj Marxovej a Engelsovej) teórii odrazu sa viedol v čase, keď sovietsky neurofyziológ P. K. Anochin formuloval a teoreticky objasnil pojem „predbiehajúci odraz“ skutočnosti. Je to nepochybne pojem, ktorý má intenzívnu filozoficky explikatívnu hodnotu. Pokiaľ ide o termín „predbiehajúci odraz“, treba azda poznamenať, že vyvoláva asociáciu na *contradictio in adjekto*. Ak totiž skúmame odraz z hľadiska kategórie kauzality, potom je odraz ako fixácia pôsobenia výsledkom pôsobenia, teda dôsledkom, je časovým následkom. Z hľadiska základného vzťahu odrazu, z hľadiska obsahu odrazu je predmet určujúci vzťahom na odraz, na formu odrazu a nezávislý od odrazu. Inak povedané, predmet odrazu môže jestvovať bez odrazu, no nie odraz bez predmetu.

Pri predbiehajúcom odraze je táto základná súvislosť modifikovaná na prvý pohľad tak, akoby ju celkom vylučovala. Predbiehajúci odraz je totiž odrazom budúcnosti, je to taký odraz, ktorý časovo predchádza predmet, situáciu, ktorej má byť dôsledkom. Takúto formu odrazu nachádzame v biotických a sociálnych systémoch; v biotických systémoch až na úrovni protoplazmy. Podľa P. K. Anochina je predbiehajúci odraz „zákonitosťou všetkého živého“. (2, s. 107) Uvádza, že „celé dejiny živočíšneho sveta sú názorným príkladom zdokonaľovania tejto univerzálnej a najstaršej zákonitosti, ktorú by bolo možné nazvať predbiehajúcim odrazom skutočnosti [operežajúšim oťažiením dejstvitelnosti], t. j. miliónkrát urýchleného rozvoja reťazcom chemických reakcií, ktoré v minulosti odrážali postupné premeny tejto skutočnosti“. (3, s. 105) Treba teda zdôrazniť, že ide o predbiehajúci odraz výsledku procesu, ktorý je cyklický, opakujúci sa. Stačí totiž, ak organizmus zaregistruje prvý popud v článkoch reťazca procesu, aby sa pripravil na posledný článok, na výsledok procesu. Tak napríklad prvý septembrový mrazík je popudom pre produkciu glycerínu u včely, aby nezamrzla v tuhých mrazoch, ktoré ešte nie sú. V literatúre sa uvádza, že medveď opúšťa brloh v doline, ktorá bude na jar zaplavená. V tejto súvislosti netreba azda ani oso-

bitne zdôrazňovať význam skúmania fenoménu predbiehajúceho odrazu skutočnosti u niektorých živočíchov pre vypracovanie informačného modelu vedeckého predvídaní niektorých prírodných procesov.

Spomenuli sme, že termín predbiehajúci odraz akoby logicky proti-rečil kategórii odrazu. V skutočnosti však ide o modifikáciu odrazu chápaného z hľadiska kategórie kauzality. Kauzálna súvislosť odrazu je v predbiehajúcom odraze dialekticky negovaná, to znamená, že aj zachovaná. V tejto súvislosti môžeme tvrdiť, že predbiehajúci odraz je výsledkom súvislostí, ktoré vyjadruje zákon negácie negácie (ktorých najná-zornejším fenoménom biotického sveta je súvislosť ontogenézy a fylogenézy). Predbiehajúci odraz skutočnosti je teda vývinovou fixáciou kauzálnej súvislosti odrazu. Pochopiteľne, že kauzálna súvislosť sa vo vývinových systémoch prejavuje dialekticky, že jestvuje spätná väzba následku na príčinu, ktorú transformuje. Predbiehajúci odraz skutočnosti je teda vývinovou modifikáciou univerzálnej vlastnosti hmoty odrážať. To po prvé. Po druhé, aj predbiehajúci odraz má svoje vývinové formy: sú to biotické a sociálne formy predbiehajúceho odrazu skutočnosti. V rámci biotických foriem sa tento fenomén zistil na molekulárnej úrovni, na úrovni bunky a na fyziologickej úrovni. Na psychickej úrovni vznikli prvosignálne a druhsignálne formy predbiehajúceho odrazu. Druhsignálne formy sa vyskytujú iba v ľudskej spoločnosti. Sociálna forma predbiehajúceho odrazu skutočnosti je ľudským predvídaním. Nebudeme sa tu zaoberať formami ľudského predvídaní. Stačí konštatovať vývinovú líniu predbiehajúceho odrazu skutočnosti, ktorého najvyšším vývinovým stupňom je ľudské predvídanie. Túto súvislosť však môžeme formulovať aj opačne: fenomén ľudského predvídaní má svoje nižšie vývinové stupne. Princíp použitej klasifikácie je ten istý, ako sa všeobecne používa v marxistickej filozofickej literatúre pri klasifikácii odrazu. Je to princíp dialektickej subordinácie nižších vývinových foriem formám vyšším, princíp genetickej súvislosti.

Na tomto mieste je treba sa pozastaviť pri námietke, ktorú adresoval B. F. Poršnev autorovi termínu „model potrebnej budúcnosti“ N. A. Bernštejnovi. Vzhľadom na to, že „potrebná budúcnosť“ je cyklickou opakovateľnosťou podstatných stránok minulosti organizmu, nazdávame sa, že je celkom oprávnený názor B. F. Poršneva, že v skutočnosti ide o „model potrebnej minulosti“, o reprodukciu takej reakcie organizmu, ktorá tu už bola. (4, s. 121) Ale táto výtka, domnievame sa, iba zdôrazňuje vzťah medzi minulosťou a budúcnosťou v biotickej sfére a zároveň naznačuje, že tento pojem nemožno lineárne preniesť, nemodifikovane aplikovať na ľudské dejiny. Potrebná budúcnosť živočícha je opakujúca sa jeho druhová minulosť, budúcnosť a minulosť je pre neho uzatvorený kruh pre neho nemenného predmetného sveta, z ktorého sa dostáva iba nesmierne zdĺhavou evolučnou cestou druhej zmeny. Iba ľudská spoločnosť môže takýto kruh prekročiť, a to svojou praktickou činnosťou, zmenou svojho predmetného sveta, predmetov integrácie. Podľa B. F. Poršneva zvierá

nemá čím „skonštruovať budúcnosť, novú úlohu“. K tomu treba poznamenať, že ani pre ľudské dejiny do vzniku socialistickej spoločnosti nebola typická „konštrukcia budúcnosti“ i keď sa budúcnosť formovala tým, že spoločenské triedy riešením úloh, sledovaním svojich cieľov utvárali — i keď nie prostredníctvom projektu — svoju budúcnosť. V tejto súvislosti vzniká problém, ako vymedziť pojem budúcnosť. Nazdávame sa, že budúcnosť v širokom slova zmysle je stav systému v časovom úseku, ktorý ešte nie je, ktorý bude. Tok času ako následnosť zmien systému je teda podstatným určením pojmu budúcnosť. Vzájomný vzťah týchto zmien označujeme pojmami kategórie času ako minulosť, prítomnosť a budúcnosť. Aj opakovanie je v toku času, je v ňom ako „model potrebnej minulosti“, ako aj jej opakovanie v „modeli potrebnej budúcnosti“. Objasnenie tohto vzťahu odstraňuje, domnievame sa, nedorozumenie.

2. Dôsledky metodologickej spätnej väzby

V tejto súvislosti sa opäť núka otázka vychádzajúca z „metodologickej spätnej väzby“, a to otázka o prínose poznania nižších vývinových foriem pre poznanie vyšších na základe poznania vyšších foriem. Je to teda otázka o tom, ako poznanie anatómie mozgu spätne vplýva na poznanie ľudského mozgu a prehlbuje ho. V akom zmysle teda prehlbuje poznanie? Nazdávame sa, že ho prehlbuje poznaním vývinového princípu, transformácie nižších foriem vo vyššie formy, prehlbuje ho odhalením funkcie negovaných nižších foriem v štruktúrne vývinovo vyššej forme. Týka sa to aj vzťahu predbiehajúceho odrazu skutočnosti a ľudského predvídania.

Uviedli sme, že v biotickej sfére predbiehajúci odraz skutočnosti je fixáciou opakovateľnosti procesov, ktoré sú pre organizmus významné. No ľudské predvídanie sa vyznačuje aj tým, že vie predvídať kvalitatívne nové situácie, nové vlastnosti a pod. Aká je teda táto stránka ľudského predvídania k cyklickosti predbiehajúceho odrazu skutočnosti mimo jej sociálnej formy?

Pravda, bude ešte treba objasniť „mechanizmus“, t. j. podstatné súvislosti sprostredkovania toho, ako sa začiatočná acyklickosť procesu (veď aj novo sa utvárajúca cyklickosť biotického procesu nie je spočiatku ihneď cyklickou) premieňa v cyklickú opakovateľnosť, ktorá sa odráža ako predbiehajúci odraz. Tento problém súvisí s utváraním dedičnosti, dedičnej informácie. Predbiehajúci odraz skutočnosti môžeme totiž považovať za podstatnú stránku dedičnej informácie.

Ak sa tento problém ukáže byť pre ďalšie rozpracovanie teórie o predbiehajúcom odraze skutočnosti významný, bude sa iste objasňovať na základe riešenia dialektiky nevyhnutného a náhodného, t. j. ako sa náhodné zmeny organizmu premieňajú na nevyhnutné, dedičné.

Nemožno poprieť, že veľká časť procesov, s ktorými človek vo svojej predmetnej praktickej aj teoretickej aktivite prichádza do styku, má cyklický charakter. Preto značná časť ľudského predvídania je predbiehajúcim odrazom cyklickej opakovateľnosti procesov. Túto opakovateľnosť treba však chápať nielen na úrovni empirickej evidencie, ale aj na úrovni tých vzťahov, ktoré vyjadruje kategória *vedeckého zákona*. Vedecký zákon je totiž nevyhnutým, opakujúcim sa, relatívne stabilným vzťahom. Táto opakovateľnosť vzťahu však nevylučuje mnohotvárnosť, premenlivosť javových foriem objektívnej reality. Naopak, veď vedecký zákon je abstrakciou z tejto javovej premenlivosti. Preto dialektické myslenie dáva do súvislosti pojem opakovateľnosť s jeho polárnym pojmom — s neopakovateľným a kvalitatívne nové chápe s predchádzajúcim stavom, so „starým“. Preto nejestvuje taká tvorivá ľudská aktivita, ktorá by sa vymykala tejto súvislosti nového a starého, opakujúceho sa, relatívne stabilného a premenlivého (v zmysle novo vznikajúceho). To je jedna z inšpiračných myšlienok zo spomínanej „metodologickej spätnej väzby“ aplikovanej na fenomén ľudského predvídania.

Druhá myšlienka sa týka súvislosti *objektívnej zákonitosti a cyklic-kosti*. Ako sme už povedali, kategória objektívneho zákona vyjadruje opakovateľné vzťahy. Opakovateľnosť sa však v predbiehajúcim odraze fixuje tak, ako sme uviedli. Stačí podnet v začiatočnom ohnivu reťazca procesu, aby bol anticipovaný jeho výsledok. Môžeme preto tvrdiť, že zákonitosť cyklických procesov sa v organizme fixuje v istom „mechanizme“, ktorého fenoménom je predbiehajúci odraz skutočnosti. Núka sa preto myšlienka o tom, aký je to „mechanizmus“ pri ľudskom predvídaní, aký je „mechanizmus“ (pod termínom „mechanizmus“ predbiehajúceho odrazu skutočnosti, podobne, ako sa často uvádza, „mechanizmus pôsobenia“, rozumieme súvislosti sprostredkovania) predbiehajúceho odrazu skutočnosti v sociálnom organizme, v ľudskej spoločnosti? Môžeme tu uviesť isté javy, ktoré sa toho týkajú. Napríklad ako spoločenské vedomie eviduje tú úroveň protirečenia v materiálnych podmienkach života spoločnosti, ktorá vedie k utvoreniu nového sociálneho systému? Vieme, že najskôr vzniká nový životný pocit u príslušníkov triedy, ktorá reprezentuje nový spôsob výroby, a teda aj nový spôsob života; rozvíjajú nové vzťahy k prírode a k sebe navzájom. V tomto procese sa utvárajú aj nové potreby. Tieto sú subjektovým výrazom nevyhnutnosti novej integrácie s predmetným svetom, resp. sú výrazom nového, predmetne spoločenského vzťahu. Tieto súvislosti sú významné aj pri objasňovaní vývinových protirečení socialistickej spoločnosti a predbiehajúceho, anticipujúceho modelu ich riešenia.

Pri objasňovaní ľudského predbiehajúceho odrazu skutočnosti, socio-ontických zdrojov ľudského predvídania zaujíma centrálné miesto *kategória potrieb*. A je to aj pochopiteľné, ak totiž potrebu charakterizujeme ako nevyhnutnosť prírodno-spoločenskej integrácie predmetného sveta človekom, spoločnosťou. Pretože táto integrácia je predmetne praktická

(má tiež svoju duchovne regulatívnu stránku), meniac predmetný svet, mení sa aj prírodno-spoločenská štruktúra subjektivity. Objasniť zdroje ľudského predvídania znamená preto objasniť utváranie sa konkrétnych ľudských potrieb, zákonitosť zmien prírodno-spoločenskej štruktúry subjektivity. Z istého hľadiska tieto súvislosti už objasnili klasici marxizmu. Domnievame sa však, že veľmi plodné bude ozrejmovanie kategórie potrieb prostredníctvom kategórie odrazu. Z hľadiska tejto kategórie sa bude dať totiž zachytiť proces fixácie predmetne praktického pôsobenia do štruktúry subjektivity, kde nadobúda kvalitu potrieb.

Materialistická [historicko-materialistická] pozícia pri objasnení ľudského predvídania — a ľudského odrazu skutočnosti vôbec — musí teda vychádzať z pochopenia potrieb ako výrazu prírodno-spoločenského situovania človeka, spoločenskej skupiny, určitej spoločnosti (spoločensko-ekonomickej formácie) ako výrazu ich predmetne praktického bytia, teda spoločenského bytia. Ľudský odraz skutočnosti je totiž odrazom v prírodno-spoločenskej štruktúre človeka, subjektu. V tom spočíva subjektívna ľudská transformácia skutočnosti a špecifický ľudský vzťah k nej, a to na úrovni predmetnej praxe, ako aj na úrovni jej duchovnej reprodukcie. Subjektivita obsahuje aj výberovosť pôsobenia — t. j. vyčlenenie predmetu praktického pôsobenia (integrácie) a duchovnej reprodukcie. Rozumie sa, že v subjektivite, vo vzťahu výberovosti je začlenená potreba. Preto biotické a sociálne systémy v interakcii s prostredím sú determinované potrebami. Výber predmetu pre uspokojenie potreby znamená však zároveň anticipáciu výsledku vzájomného pôsobenia s predmetom. Je to teda predbiehajúci, anticipujúci odraz skutočnosti. To možno však už spresniť: Výsledok je potrebnou budúcnosťou organizmu (biotického a sociálneho). Túto súvislosť označil N. A. Bernštejn ako „model potrebnej budúcnosti“, ktorý organizuje činnosť organizmu. A tak kategória „model potrebnej budúcnosti“ dopĺňa, resp. rozvíja kategóriu predbiehajúceho odrazu skutočnosti.

3. Model potrebnej budúcnosti a kategória cieľa

Pojem „model potrebnej budúcnosti“ úzko súvisí s kategóriou cieľa. Cieľ je totiž špeciálny prípad modelu potrebnej budúcnosti. Pre cieľ je charakteristický práve taký predbiehajúci odraz skutočnosti a taká stránka skutočnosti, ktoré človek potrebuje; je to ideálny projekt predmetu integrácie, potrebného výsledku činnosti.

V literatúre [5] sa vyskytujú názory, že kategória cieľa nie je iba ideálnym obrazom, nie je teda iba špecifikou ľudskej vedomej aktivity, nemá iba kognitívny charakter, ale že aj biotické formy existencie sa vyznačujú nevedomými cieľmi. Autori zdôrazňujú pri tom kategóriu odrazu a dialektický princíp genetickej nadväznosti vyšších foriem organizácie hmoty na nižšie formy.

Zdôraznenie týchto aspektov kategórie cieľa, resp. uplatnenie tejto

kategórie na úrovni predsociálnych systémov nie je správne obviňovať z ideologického kompromisu s idealistickou teleológiou. Až konkrétne výskumy môžu dokázať kognitívnu oprávnenosť použitia kategórie cieľa v biotických systémoch. Pochopiteľne, že v tomto procese sa presnejšie určia súvislosti, ktoré sú špecifické pre ľudské ciele. Majúc to všetko na mysli, predsa len sme toho názoru, že kategóriu cieľa netreba stotožňovať s kategóriou účelu. Kým kategória účelu vyjadruje štruktúrno-funkčné súvislosti samoregulujúcich biotických a sociálnych systémov, kategória (ľudského) *cieľa* označuje vedomú účelovosť a je nerozlučne spätá s kategóriou *prostriedku*.

Z hľadiska kategórie odrazu treba, nazdávame sa, považovať cieľ, ľudskú cieľazameranosť spolu s predvídaním (cieľ obsahuje v sebe predvídanie) za vrcholnú formu predbiehajúceho odrazu skutočnosti.

Zastávame názor, že kategórie predbiehajúci odraz skutočnosti, model potrebnej budúcnosti, resp. predbiehajúci odraz potrebnej budúcnosti (anticipácia potrebnej budúcnosti) sú akceptovateľné aj v spoločenských vedách (vrátane psychológie). Veď sú odvodené z pojmového aparátu, ktorý sa používa pre opis a interpretáciu ľudského konania. Treba preto skúmať vzťahy, ktoré tieto kategórie vyjadrujú a snažiť sa nájsť ich kvalitatívne modifikácie pre ľudskú činnosť. Zatiaľ čo neurofyziológovia skúmajú predbiehajúci odraz skutočnosti na úrovni neurofyziológického substrátu, sociálnu formu predstihujúceho odrazu treba skúmať, domnievame sa, v štruktúrach ľudských potrieb, presnejšie v ich utváraní. Tým sa hlbšie objasní kategória ľudskej budúcnosti a možnosti jej vedomého predvídania a projektovania. (6)

LITERATÚRA

1. ANOCHIN, P. K.: Filosofskij smysl problemy jestestvennogo i iskusstvennogo intelekta. Voprosy filosofii 1973, No 6.
2. ANOCHIN, P. K.: Chemičeskij kontinuum mozga kak mekhanizm otrazhenija dejstvitel'nosti. Voprosy filosofii 1970, No 6.
3. ANOCHIN, P. K.: Operežajuščee otrazhenija dejstvitel'nosti. Voprosy filosofii 1962, No 7.
4. PORŠNEV, B. F.: O začiatkoch ľudských dejín. Bratislava 1979.
5. GRIŠČENKO, V. M.: Cel' kak forma operežajuščego otrazhenija dejstvitel'nosti. In: Učenyje zapisky Katedr obščestvennyh nauk vuzov Leningrada. Filosofija, vypusk XV. 1974.
6. UKRAINCEV, B. S.: Samoupravljajemyje sistemy i pričinnosť. Moskva 1972.
O materiálnych analógoch ľudskej cieľazameranosti pozri FROLOV, J. V.: Problema čelsoobraznosti v svete sovremennoj nauki. Moskva 1971.

ОНТОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПРЕДВИДЕНИЯ

Владимир С а й л е р

Статья направлена на методологический поворот в онтологическом статусе некоторых

понятий современных наук, в частности тех, которые до недавнего времени служили для выражения специфики человеческого поведения, как целоположение, цель, предвидение. Автор стремится выразить главные связи категорий „отражение“, „опережающее отражение действительности“ (П. К. Анохин), „модель потребного будущего“ (Н. А. Бернштейн) и „предвидение“. Он подчеркивает важное значение диалектического применения этих понятий в общественных науках, особенно при развитии категории человеческого будущего, которое связано с общественными потребностями. Далее автор указывает на связь феномена циклической повторяемости, которую фиксирует понятие „модель потребного будущего“, с отношениями повторяемости, которые выражает категория объективной закономерности. Человеческое предвидение автор считает наивысшей степенью развития „опережающего отражения действительности“, степенью, которая является диалектическим отрицанием этого феномена в биотической области.

ONTOLOGISCHE VORAUSSETZUNGEN DES MENSCHLICHEN VORHERWISSENS

Vladimír Seiler

Der Aufsatz nimmt Bezug auf die methodologische Wende im ontologischen Status einiger Begriffe der gegenwärtigen Wissenschaften, namentlich derer, die bis vor kurzem zur Bezeichnung der Besonderheit menschlichen Tuns gedient haben: Zweck, Ziel, Vorherwissen. Der Vf. bemüht sich die Hauptzusammenhänge der Kategorien Widerspiegelung, vorgegreifende Widerspiegelung der Wirklichkeit (P. K. Anochin), „Modell einer notwendigen Zukunft“ (N. A. Bernstein) und Vorherwissen zum Ausdruck zu bringen. Er betont die Initiativität der dialektischen Applikation dieser Begriffe in den Gesellschaftswissenschaften, besonders bei der Entwicklung der Kategorie menschlicher Zukunft, die an die gesellschaftlichen Bedürfnisse gebunden ist. Im weiteren verweist er auf den Zusammenhang des Phänomens einer zyklischen Wiederholbarkeit, die vom Begriff „Modell einer notwendigen Zukunft“ fixiert wird, mit Beziehungen der Wiederholbarkeit, die die Kategorie der objektiven Gesetzmässigkeit zum Ausdruck bringt. Menschliches Vorherwissen betrachtet der Vf. als höchste Entwicklungsstufe der „vorgegreifenden Widerspiegelung der Wirklichkeit“, eine Stufe, die die dialektische Negation dieses Phänomens im biotischen Bereich darstellt.